

СУДОВІ ЕКОНОМІЧНА ТА ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗИ

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.54>
УДК 343.98:05

О. В. Аніщенко, завідувач лабораторії
Харківського НДІСЕ,

О. В. Хомутенко, провідний науковий
співробітник Харківського НДІСЕ, кан-
дидат економічних наук
E-mail: bokarius@ukr.net

КЛАСИФІКАЦІЯ СУДОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто питання класифікації судових економічних експертиз на сучасному етапі розвитку судової експертизи. Запропоновано підходи щодо вдосконалення класифікації судових економічних експертиз шляхом включення до складу класифікаційних одиниць нижчого рівня атестованих експертних методик, що забезпечить саморозвиток такої класифікаційної моделі.

Ключові слова: класифікація, вид судової експертизи, судова економічна експертиза, класифікаційні ознаки судової економічної експертизи, експертне завдання, предмет судової економічної експертизи.

Класифікація відіграє важливу роль у науковому пізнанні. Вона реалізується як у формі проведених досліджень, так і в напрямках наукових пошуків. Це зумовлює особливу роль тих розділів науки, які спеціалізуються на класифікації та систематизації об'єктів експертних досліджень, що знаходить своє відображення в об'єктному підході до класифікації. Крім того, у судовій експертології широко використовуються й інші підходи до класифікації: за використовуваними в судовій експертизі методами, за предметом експертних досліджень і їх суб'єктом тощо. У зв'язку з цим в теорії судової експертизи значна увага приділяється проблемі систематизації та класифікації знань.

Нечіткість і неповнота класифікації судових експертиз іноді призводить на практиці до обмеження кола питань, що вирішуються експертами, або до їх невірної інтерпретації.

Формування нових класів, родів, видів судових експертиз відбувається по-різному: новий вид або рід може виникати всередині вже існуючого; при появі нових об'єктів дослідження й нових завдань; розвиток роду експертизи може привести до утворення нового класу. Поява нових видів і родів експертиз також пов'язана із виникненням нових проявів і форм злочинності. У цих випадках необхідність ефективного й швидкого пристосування

судово-слідчої практики до нових кримінально-правових реалій зумовлює виникнення нових шляхів і способів використання спеціальних знань у процесі доказування.

Усе це призводить до зміни та трансформації розроблених класифікацій судових експертиз, що, у свою чергу, визначає актуальність теоретичного переосмислення підстав і принципів їх побудови.

Наукова класифікація судових експертиз має теоретичне, прикладне, а також процесуальне значення для теорії й практики судових експертиз. У багатьох наукових працях, присвячених судовій експертології в цілому та безпосередньо класифікації судових експертиз, значна увага приділялася криміналістичним видам досліджень, а іншим видам експертиз, зокрема економічній, приділялося недостатньо уваги.

На наш погляд, перша спроба розроблення дійсно фундаментальної класифікації економічних експертиз була здійснена Г. А. Матусовським у 1999 р.¹

Попередником судової економічної експертизи була судово-бухгалтерська експертиза, що бере початок із 20–30-х років минулого століття. При зростанні державного сектора економіки та практичному зникненню підприємств інших форм власності коло питань, що вирішувалося судово-бухгалтерською експертизою, обмежувалося дослідженням порядку ведення бухгалтерського обліку й збереження «соціалістичної власності» та практично довгий час не змінювалося.

Але в міру того, як основними критеріями оцінювання діяльності державних підприємств ставало виконання різного роду планових показників (від техпромфінпланів до планів з підвищення якості продукції) і впровадження нових форм оплати праці, у процесі експертних досліджень виникала необхідність у вирішенні завдань з установами якісних і кількісних характеристик процесів і явищ, зв'язаних із недотриманням планово-економічної дисципліни. Для вирішення цих завдань було недостатньо традиційних контрольних методів і прийомів: передбачалося застосування математичних і логічних прийомів аналізу документальних даних. Низка цих прийомів розроблена в різних науках, зокрема, в економічній статистиці, математиці, плануванні, але найбільше повно вони представлені в економічному аналізі.

Це стало початком структуризації традиційної судово-бухгалтерської експертизи.

Корінні зміни почалися після розпаду командно-адміністративної системи управління економікою та переходу до ринкових відносин. Із переходом планової економіки в ринкову планово-економічна експертиза не зникає як самостійний вид досліджень, оскільки є необхідність дослідження питань, зв'язаних із плануванням на рівні конкретних підприємств (формування й виконання стратегічних бізнес-планів), формуванням фінансових ресурсів, їх використанням, одержанням прибутку та ін.

¹ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.

Становлення й розвиток податкової системи країн пострадянського простору привели до того, що основним зобов'язанням суб'єктів ведення господарства перед державою стала сплата податків.

Водночас держава на новому рівні здійснює контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, деякими питаннями ціноутворення, фінансово-кредитними операціями, фінансовим станом підприємств, особливо щодо доведення їх до банкрутства або фіктивного банкрутства. Ці процеси привели до зміни диференціації судових експертиз. На сьогодні згідно з діючими нормативними актами, що регламентують проведення судових експертиз, існує поняття економічної експертизи як самостійного класу експертних досліджень, тобто більш широкого поняття експертних завдань, що передбачають використання спеціальних знань у сфері економічних наук. У зв'язку з цим знизився класифікаційний статус традиційної судово-бухгалтерської експертизи: вона стала одним із видів класу економічних експертиз.

Існуючі сьогодні назви експертних спеціальностей судової економічної експертизи в Україні, які можуть бути елементами класифікації, викладені таким чином¹:

— 1.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності»;

— 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій»;

— 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій».

Слід зазначити, що в назві експертної спеціальності 11.1 слова «податкового обліку» з'явилися наприкінці 2001 р. відповідно до рішення Президії науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 30.01.2001. Саме цим рішенням судово-бухгалтерська експертиза була перейменована в судово-економічну.

Як відомо, класифікація – це система розподілу будь-яких однорідних предметів або понять за класами, відділами на основі певних загальних ознак (критеріїв). У нашому випадку такими однорідними предметами виступають судові економічні експертизи. Результатом класифікації економічних експертиз є систематична одиниця клас, рід, вид, підвид. Наука неможлива без класифікації й типізації об'єктів, що вивчаються. Більше того, класифікація певним чином забезпечує економію мислення. Вона має також і важливе практичне значення, оскільки забезпечує глибоке вивчення й осмислення об'єкта класифікації.

Традиційно складним є питання про обрання критеріїв класифікації, у тому числі й критеріїв класифікації судових економічних експертиз. У пошуках цих критеріїв на сучасному етапі розвитку судової експертизи можна брати за основу різні фактори. Так, можливе об'єднання судових експертиз

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. *Офіц. вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715.

за складністю, за обсягом вихідного документа, за терміном виконання, предметом дослідження та іншими загальними зовнішніми і внутрішніми ознаками.

Зміст класифікації залежить від її основи, класифікаційної ознаки (критерію). Поняття класифікаційної ознаки пов'язане з виявленням найбільш суттєвої, основної риси об'єктів, що класифікуються. У свою чергу, критерії визначаються завданнями (цілями) групування. Звідси випливає принципова можливість множинності класифікацій, що побудовані за різними критеріями та здійснюються з різною метою.

Класифікація може бути використана:

- для визначення подальших шляхів і можливостей наукових досліджень у рамках загальної й окремих теорій судової експертизи;
- при призначенні судових експертів із метою обрання необхідного роду (виду) судово-експертного дослідження та судово-експертної установи;
- при оцінюванні експертних висновків, а також при проведенні пов'язаних з нею статистичних та інших аналітичних заходів;
- при організації судово-експертних установ (підрозділів);
- при підготовці експертних кадрів і складанні відповідних програм навчання експертів тощо.

Необхідність класифікації судових економічних експертів зумовлюється тим, що класифікація допомагає встановити найбільш важливі, загальні для всіх експертів якості, сприяє їх більш глибокому пізнанню. Завданням цієї роботи обрано розвиток теорії та методології судової експертизи, отже, в її межах необхідне виділення якомога більшої кількості основних ознак судової економічної експертизи.

Критерії класифікації судових експертів повинні відповідати, зокрема, таким вимогам:

- мати у своїй основі постійні, фундаментальні, а не тимчасові та випадкові фактори;
- бути більш-менш визначеними ознаками-критеріями;
- мати сталий об'єктивний характер;
- вирізняти основний, домінуючий критерій у разі, коли в основу класифікації покладено не одну, а кілька ознак-критеріїв.

Перелік основних ознак об'єкта класифікації судової економічної експертизи залежить від визначення її сутності. Нині існують різні підходи до розгляду цього питання. Деякими фахівцями вона розглядається як самостійна процесуальна форма отримання нових і перевірки вже наявних речових доказів¹. У законодавстві України судова експертиза визначається як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, яка знаходиться у виконанні органів дізнання, досудового і судового слідства². Судо-

¹ Судебная бухгалтерия : учеб. пособие / А. М. Бандурка, А. А. Бандурка, В. А. Лукин и др. Харьков, 2007. С. 412.

² Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

ва економічна експертиза оформлюється у виді текстового документа, що також має певні ознаки. У процесуальних кодексах судова економічна експертиза виступає як джерело доказу, у якого також може бути виділено декілька специфічних юридичних ознак.

Для виявлення основних ознак, що можуть бути покладені в основу майбутньої класифікації, пропонується розуміти судову економічну експертизу за сутністю як: дослідження; процесуальний документ; інформацію.

Класифікаційними ознаками судової економічної експертизи як дослідження можуть бути:

- об'єкти дослідження;
- методи дослідження;
- предмет дослідження та зумовлені ним завдання.

Класифікаційними ознаками судової економічної експертизи як процесуального документа можуть бути:

— судочинство, у якому експертиза призначається (кримінальне, адміністративне, цивільне та ін.);

— наявність або відсутність виконаних експертиз із відповідних питань (первинна, повторна, додаткова).

Класифікаційними ознаками судової економічної експертизи як інформації можуть бути:

- повнота;
- достовірність;
- ясність та ін.

Проте, на наш погляд, при класифікації судових економічних експертиз пріоритет повинен бути відданий критеріям, які характеризують саме дослідження. При цьому домінуючу роль серед ознак дослідження слід надати такій ознаці, як предмет дослідження, та обумовленим ним завданням. Інші ознаки дослідження можуть відігравати додаткову функцію при розробленні класифікації судових економічних експертиз.

У нормативно-правових актах України та інших країн пострадянського простору ці питання вже знаходили висвітлення. Так, Інструкція про призначення і проведення судових експертиз і експертних досліджень¹ передбачає, що основними видами експертизи є: криміналістична, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, експертиза у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, екологічна, військова.

З огляду на те, що більшість існуючих видів судових експертиз передбачають наступний розподіл на досить різноманітні самостійні дослідження, що потребують використання різних спеціальних знань, на наш погляд, слід застосовувати більш широкую класифікаційну схему: «клас – рід – вид». Такий підхід створює умови для трансформації окремих експертиз у класифікаційній системі як із підвищенням їх рівня, так і навпаки. Яскравим

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

прикладом такої трансформації є розвиток судово-економічної експертизи за останні 10–15 років, у процесі якого традиційна судово-бухгалтерська експертиза трансформувалась у судову економічну, що вирішує більш широке коло завдань, і зменшила свій класифікаційний рівень¹.

Оскільки як класифікаційну ознаку обрано предмет дослідження та зумовлені ним завдання, для розроблення класифікаційної моделі судових експертиз необхідне проведення їх групування. При цьому слід зауважити, що віднесення експертизи до експертизи певного роду здійснюється за основним завданням, яке вони вирішують. Наприклад, у ході виконання експертиз з оподаткування нерідко виникає необхідність проведення аналізу бухгалтерського обліку, що віднесено до іншого роду судових експертиз. Але, коли основним її завданням є підтвердження суми донарахування податків, її слід відносити до роду експертиз з оподаткування.

Виходячи з існуючої експертної практики можна виділити такі великі групи експертних завдань, які будуть формувати роди судових економічних експертиз:

- експертиза бухгалтерського обліку;
- експертиза ціноутворення;
- експертиза оподаткування;
- експертиза фінансового стану підприємства;
- експертиза банківських операцій, операцій із цінними паперами та інших фінансових операцій;
- експертиза оплати праці, пенсій та інших виплат громадянам;
- експертиза цільового використання бюджетних коштів;
- експертиза документальної обґрунтованості та розрахунку розміру збитків;
- експертиза іншого роду економічних знань.

Виходячи з наведеного та враховуючи динамічність розвитку економічної експертизи і їх подальшу диференціацію, пропонується така принципова схема класифікації економічних експертиз, що базується на аналізі експертної практики (рисунок).

Атестовані експертні методики, як правило, містять алгоритм вирішення конкретного експертного завдання. Отже, функцію видів судових експертиз можуть виконувати атестовані експертні методики, що забезпечить постійний розвиток і вдосконалення запропонованої класифікаційної моделі.

Класифікаційна система експертиз не може бути постійною. Її оновлення зумовлене, у першу чергу, необхідністю вирішення нових завдань щодо об'єктів, які раніше не були предметом експертизи. Тому пропонується принципова схема класифікації економічних експертиз, що може в наступному трансформуватися з урахуванням нових експертних знань і завдань.

¹ Капустник К. В., Хомутенко А. В. Классификация судебно-экономических экспертиз в условиях трансформации экономической системы государства. *Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика* : сб. науч. тр. Вильнюс, 2007. С. 222–225.

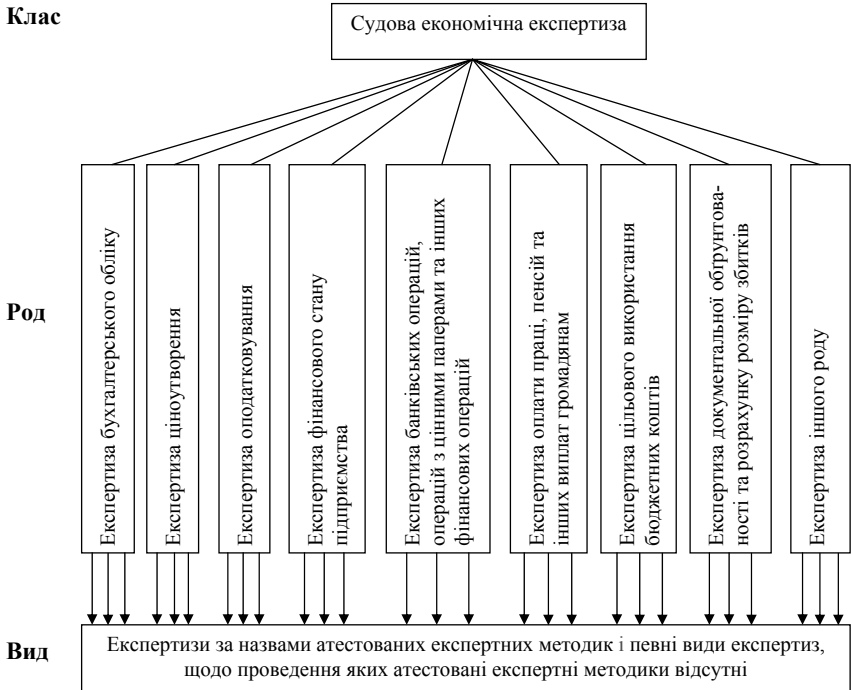

Рисунок. Класифікація судових економічних експертиз

Таким чином, при класифікації судових експертиз пріоритет повинен бути відданий критеріям, що характеризують саме дослідження. При цьому домінуючу роль серед ознак дослідження слід надати такій ознаці, як предмет дослідження, та зумовленим ним завданням. Інші ознаки дослідження можуть відігравати додаткову функцію при розробленні класифікації судових економічних експертиз.

КЛАССИФИКАЦИЯ СУДЕБНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Анищенко О. В., Хомутенко О. В.

Классификация играет важную роль в научном познании. Она реализуется как в форме проведенных исследований, так и в направлениях научных поисков. Нечеткость и неполнота классификации судебных экспертиз иногда приводит на практике к ограничению круга вопросов, которые решаются судебными экспертами, или их неверной интерпретации. Необходимость классификации судебных экономических экспертиз обуславливается тем, что классификация помогает установить наиболее важные, общие для всех экспертиз качества, содействует их более глубокому познанию. Задачей этой работы избрано развитие теории и методологии

судебной экспертизы, поэтому в ее границах необходимо выделить как можно больше основных признаков судебной экономической экспертизы. Аттестованные экспертные методики, как правило, содержат алгоритм решения конкретной экспертной задачи. Поэтому функцию видов судебных экспертиз могут выполнять аттестованные экспертные методики, что обеспечит постоянное развитие и усовершенствование предложенной классификационной модели. Классификационная система экспертиз не может быть постоянной. Ее обновление обусловлено, в первую очередь, необходимостью решения новых задач относительно объектов, которые раньше не были предметом экспертизы. Поэтому предложена принципиальная схема классификации экономических экспертиз, которая может в будущем трансформироваться с учетом новых экспертных знаний и задач. Таким образом, при классификации судебных экспертиз приоритет должен быть отдан критериям, которые характеризуют само исследование. При этом доминирующую роль среди признаков исследования нужно предоставить такому признаку, как предмет исследования, и обусловленным им задачам. Другие признаки исследования могут выполнять дополнительную функцию при разработке классификации судебных экономических экспертиз.

Ключевые слова: классификация, вид судебной экспертизы, судебная экономическая экспертиза, классификационные признаки судебной экономической экспертизы, экспертная задача, предмет судебной экономической экспертизы.

CLASSIFICATION OF FORENSIC ECONOMIC EXAMINATION AT THE MODERN STAGE OF DEVELOPMENT OF FORENSIC SCIENCE

Anishchenko O. V., Khomutenko O. V.

Classification plays an important role in scientific cognition. It is implemented both in the form of performed research, and in the directions of scientific research. The unclear and incomplete classification of forensic science sometimes leads to the practice of limiting the range of issues solved by forensic experts or their misinterpretation. The need for classification of forensic economic examination is conditioned by the fact that classification helps to determine the most important common for all quality examinations and contributes to their more profound cognition. The purpose of this article is to develop the theory and methodology of forensic science. Therefore, it is necessary to highlight main signs of forensic economic examination as much as possible. Certified expert methods usually contain an algorithm for solving a specific expert task. Consequently, the function of types of forensic examinations can be performed through certified forensic methods that will ensure continuous development and improvement of the proposed classification model. Classification system of examinations cannot be permanent. Its updating is conditioned, first of all, by the need to solve new tasks, regarding objects that had not previously been the subject of examination. Therefore, the principal scheme of economic examinations classification is proposed; it can be hereafter transformed taking into account new expert knowledge and tasks. Thus, in the classification of forensic examinations, priority should be given to criteria that characterize the research itself. In this case, the dominant role among the signs of the research should be given to such sign as the subject of research and conditional its tasks. Other signs of the research can play an additional role while developing the classification of forensic economic examinations.

Keywords: classification, type of forensic examination, forensic economic examination, classification signs of forensic economic examination, expert task, subject of forensic economic examination.